

ТЕРЕНСКО ИСТРАЖИВАЊЕ ФОЛКЛОРА

ИЗРАДА ФОЛКЛОРНИХ ПРОЈЕКТА

Наставник:

др Соња Петровић

Филолошки факултет, Студентски трг 3, Београд

е-пошта: spetrovic@fil.bg.ac.rs, spetrovic20@gmail.com

Теренско истраживање је саставни део проучавања народне књижевности, фолклористике и сродних дисциплина које се баве фолклорном грађом. Захваљујући раду на терену стиче се увид у процес стварања и извођења фолклорног дела, добија се фолклорна грађа, прати се процес промена у култури. У најкраћем, терен је неопходан предуслов за научно проучавање различитих теоријских питања и једна од карика у фолклорном процесу.

Теренско истраживање је обухвата практичне и теоријске етапе рада:

1. избор теме,
2. припрему за истраживање,
3. сакупљање фолклорне грађе на терену (реализација истраживања кроз интервју тј. разговор и документацију о контексту: фотографије, филмови и други начини приказивања окружења, околине, извођења),
4. архивирање грађе (похрањивање на „чврсте“ медије и складиштење),
5. транскрибовање (рашчитавање звучних и видео записа),
6. сигнирање и каталогизовање записа и снимака,
7. анализу.

Фолклорни пројекат је рад заснован на теренском истраживању фолклора у свакодневној култури.

1. ИЗБОР ТЕМЕ

Формулација истраживачких питања и осмишљавање пројекта су од суштинске важности у сваком научно-истраживачком подухвату. Уједно, ово су и етапе у истраживачком процесу које трају не само пре поласка на терен, него и на терену, за време избора саговорника и сакупљања грађе. Размишљање о питањима и њихово стално прилагођавање су суштински за вредновање личних одлука које се непрекидно доносе у разговору, али исто тако и за осмишљавање интерпретације сакупљене грађе и избора метода и медија.

Питања треба да се формулишу тако да прецизно разјасне шта је то што саговорници треба да открију. Ако питање није јасно постављено, може се добити огромна грађа коју треба анализирати. Мада је у разговору увек могуће да се појаве теме које су веома занимљиве, али нису непосредан одговор на наше питање, то не значи да не треба да се трудимо да питања буду што прецизнија али ни да ћемо аутоматски одбацити грађу коју смо неочекивано добили.

Процес истраживања захтева стално преиспитивање питања. Прво се формулише опште питање, затим специфична питања. Следи избор саговорника односно група које ће се проучавати. Затим бирамо одговарајући план и метод. Пошто су изабрани тема, саговорници и метод, поново се преиспитују, вреднују и преформулишу истраживачка питања. Следи сакупљање грађе, транскрипција и ново испитивање материјала. Сагледавамо питања од којих смо пошли у контексту грађе коју смо забележили и анализирамо грађу и резултате. На крају формулишемо закључке.

Питања која постављамо део су наше личности: наших приватних и научних интересовања, мотивације, унутрашњег света и друштвеног контекста. Уз то, свака тема привлачи неке теме, а друге пак одбија или редукује. Ако не знамо да ли ћемо имати прилике да се враћамо на тему или да поновимо разговор с истим саговорником, важно је да изаберемо праву методу. Ако смо одабрали нпр. као општу тему свадбене обичаје, треба поставити специфична питања која ће се у оквиру свадбених обичаја истраживати. Рецимо: однос знања о обичајама и успомена, објективног и субјективног; или однос према традицији; начин извођења песама, прича, здравица и сл. и однос извођача и публике према чину извођења; или, конструисање обичаја везаних за свадбу кад се говори из свог и из туђега искуства; приказ своје улоге некад и сад; приказ сопствене позиције и позиције брачног друга у интеракцији и како су виђени очима других, породице и средине; улога институција. Треба имати на уму да питање треба да буде једно, јасно и прецизно, и да није реално укључити превише аспеката, нити постављати питања која покрећу у исто време више других питања.

Приликом размишљања о теми треба размотрити све фолклорне категорије: вербални, музички, плесни фолклор; традиционални и урбани; дечји; све области духовне и материјалне културе, обреде, обичаје (годишњи и животни циклус, правни обичаји, етномедицина и етноветерина, јело и пиће), веровања, сујеверја, доживљаји, снови, свакодневни живот, животне приче – усмене историје, понашања, церемоније, догађаје... Тема треба да буде креативна, занимљива и добро осмишљена, али не може бити „сваштарска“.

Саговорници могу бити свих узраста, пола, професије, народности. Они треба да буду аутентични и на неки начин везани за фолклор и духовну културу, односно за савремену популарну културу. Може се забележити фолклорни текст, извођење, догађај, или животна прича, успомене о некадашњем начину живота, историјским збивањима, установама или неком искуству (школа, забава, сиротиња, живот у породици, миграција, сукоб с властима, контакт с оностраним итд.). Занимљиве теме могу да се тичу и материјалне културе: занати, рукотворине, припрема обредних или традиционалних јела и пића. Такође су вредна пажње традиционална знања, нпр. брање и коришћење лековитог биља, празноверја, гатање, бајање итд., као и култна

места, гробља, пијаце, културно-уметничка друштва, гусларска удружења, спортске манифестације итд. као места где се ствара специфичан фолклор. Корисна припрема је одлазак у Етнографски музеј.

Један од могућих приступа је **теренска анкета**. Она се може спроводити писмено, путем упитника, преко телефона, интернета. Може се спроводити и усмено, као једна врста групног интервјуа где саговорници говоре независно један од другог. Анкета треба да буде ваљана (подразумева метод који ће обезбедити аутентичне одговоре и објективну анализу) и поуздана (одговори испитаника треба да буду доследни). Примери из досадашње студентске праксе: популарност Марка Краљевића, анкета спроведена на Калемегдану; познавање чињеница везаних за народну књижевност и народну културу, анкета спроведена у Београду, Крушевцу и Чачку. Питања треба унапред припремити, недвосмислено формулисати, утврдити њихов редослед; одредити узорак и динамику извођења анкете, а на крају обрадити резултате.

Компаративне теме из области популарне културе, дивље књижевности, антропологије фолклора морају укључити рад на терену. Оне захтевају додатна истраживања и упутства (нпр. навијачке песме, турбо-фолк, епитафи, графити, стрип, филм, музика, родне студије, интернет). Корисна припрема: Иван Чоловић, *Дивља књижевност*, 2. доп. изд., Београд 2000. Размислити и о следећем: која је методологија најприкладнија за одабрану тему (посматрање, учествовање, посматрање с учествовањем)? Који начин регистровања је најбољи (видео или аудио снимак, фотографија)? Да ли је контекст у коме се снима природан, или се аранжира посебно извођење да би се могао водити интервју?

2. ПРИПРЕМА ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ

Припрема за истраживање подразумева неколико етапа које су међусобно повезане.

Избор стратегије сакупљања и приступа. Треба унапред разрадити приступ у зависности од теме: како се може добити оптималан одговор на питање и како навести саговорника на разговор односно извођење.

Избор опреме је веома важан јер она служи за документацију, а у исто време може да одбије или придобије саговорника. Опредметно обавезно треба испробати и уверити се да смо технички овладали њом пре него што кренемо на терен. Савет: увек имати резервну опрему, пуњаче и батерије. Ако нисмо сигурни како ће саговорник реаговати на снимање, треба имати апарате за снимање и звука и слике. Може се десити да саговорник одбије видео снимање, а дозволи употребу диктафона, па треба имати потребну опрему.

Опрема за снимање звука и слике: кастофон, диктафон, мобилни телефон, МП3 и МП4 плејери, дигитални фотоапарат, видео камера. Осим наведеног, од користи су: батеријска лампа, бележница; црквени календар (купује се у Задрузи СПЦ и свакој већој цркви); топографска географска карта (у војној књижари у Васиној улици).

Прилагодите начин снимања саговорнику: пред камером неки људи мењају понашање и исказ, па је понекад боље снимати само звук, а независно

направити једну фотографију или кратак снимак за документацију. Од људи који су у жалости не треба тражити дозволу за фотографисање. Кад је више говорника присутно, треба пазити где се поставља микрофон и колики му је домет.

Планирање и организација су саставни део припреме: колико времена има за теренско истраживање, где и како се могу наћи саговорници. Велику помоћ пружају пријатељи и познаници, као и ранији истраживачи на том терену који можда већ имају **мрежу сарадника**. Посете треба планирати у складу с локалним обичајима и навикама.

Тимски рад: може бити користан. Ако се иде на познати терен, процените да ли ћете добити одговор који очекујете ако је с вама ваш колега, особа непозната вашим саговорницима. Будите свесни да ће и ваши најближи саговорници мењати исказ и прилагођавати га непознатом колеги.

Одлазак на непознати терен: обавезно је упознавање с локалним обичајима, а у мањим местима контакт с месном канцеларијом и свештеником. Ако одлазимо у непознату кућу или у цркву, треба имати спреман теренски „комплет“, у коме могу бити нпр.: кафа, ратлук, шећер у коцкама, бомбоне, чоклода и сл., симболичан дар у знак пажње који ћемо уручити домаћинима.

Етикеција: од највеће је важности поштовати локална правила понашања, а у цркви црквене прописе. Водите рачуна о томе у којој сте средини; свака група има своје специфичности. Један несмотрен или погрешан потез може да упропасти не само ваше истраживање, него и напоре целог тима и будућих истраживача у том месту. Обавезно се свуда представити и објаснити циљ истраживања, понашати се уљудно и у складу с очекивањима локалне средине.

Званична писмена потврда: обратите ми се за званичну писмену потврду тј. писмо о циљу истраживања, која служи и за идентификацију истраживача на терену.

3. ВОЂЕЊЕ ИНТЕРВЈУА

Кад се детаљно осмисли тема, изабери саговорници, испланира пројекат и обезбеди опрема, почиње сакупљање. Интервју тј. разговор почиње представљањем истраживача и пројекта (обратите ми се за званичну потврду о статусу истраживача коју ћете показати саговорницима), и молбом да се дозволи снимање и коришћење материјала. Саговорницима треба предочити да ће материјал бити коришћен **искључиво у научне сврхе са потпуном заштитом идентитета саговорника**.

Замолите саговорника и остале потенцијалне учеснике у разговору да се представе и забележите њихове податке: име, презиме, место и годину рођења, занимање, место садашњег боравка. Ако саговорници желе да остану анонимни, поштује се њихова жеља, па се у анализи служимо измишљеним именима. Корисно је током разговора дискретно сазнати степен образовања јер нам је значајно нпр. да ли је саговорник чуо неку причу у породици или научио у школи, из читанке. Ако постоји отпор, не треба инсистирати на било ком биографском моменту.

Наш саговорник је неко од кога се може научити, ко добровољно пристаје да одговара на наша питања и пружи грађу за наш научни рад. Он није пасиван

извор информација, него активни учесник у научном процесу. Зато су **пажљиво слушање, љубазност и заинтересованост** веома важни за успех истраживања. У разговору саговорника не треба прекидати, упадати му у реч, сугерисати одговор, завршавати његове реченице. Правила лепог понашања налажу пристојност, контролу, уздржавање од дрскости, гримаса, неумесног смеха. Није уљудно коментарисати оно о чему се говори колико год то било супротно нашим схватањима, или изрицати било какав вредносни суд; не треба инсистирати на нечему о чему саговорник не жели да говори, и сл. И кад су нам познате прича или песма, то не треба показивати, јер је увек вредно добити баш саговорникову варијанту.

Важно је и корисно правити **белешке за време интервјуа** без обзира на то што се разговор снима; то даје могућност да се касније вратимо на нешто што смо хтели да питамо, тражимо објашњење за нејасна места или непознате речи.

Пре истраживања пожељно је да саставимо **упитник**, списак питања у вези с темама о којима желимо да разговарамо. Али припремљена питања не треба читати с папира и не треба их се круто држати. Ако је разговор пошао у другом правцу, треба да тече спонтано, па ће се на крају наћи времена за питања са списка. Зато је добро правити белешке за време интервјуа. Упитници су само помоћно средство, подсетник за истраживача а не за саговорника, и не треба их се држати на силу. У припремним разворима можемо са саговорником да коментаришемо питања с нашег упитника.

Кад се питања постављају, треба ићи од општих, отворених ка специфичнијима. Добро је почети од отворених питања, оних која омогућују да саговорник изнесе своје утиске, мишљења, сећања и осмисли одговор. Стил разговора не треба да буде усмеравајући. Корисно је да се најпре саговорник уведе у контекст теме, а онда се следећа питања спецификују. **Речник** којим постављамо питања треба да буде примерен саговорнику, да он разуме шта га питамо. Ако саговорник говори у дијалекту, *пожељно је да свој говор прилагодимо његовом дијалекту*, како не бисмо истицали дистанцу између себе и саговорника.

4. АРХИВИРАЊЕ

После завршеног снимања, материјал се архивира – чува на *тврдом медију* (компакт диск, ЦД).

Нарезује се аутентичан, цео снимак разговора. Снимак нипошто **не треба сећи, скраћивати, монтирати**. Ако је снимак дуг, све остале монтаже праве се по потреби. Најважније је сачувати оригиналан снимак у његовој целовитости, јер кад се он једном исече или монтира, штета је најчешће ненадокнадива.

На часу се обично приказује само део грађе и зато је обавезно у протоколу **забележити минутажу** тема на снимку. Теме треба описати што детаљније и навести тачно време трајања (в. пример).

Обавезно треба направити **резервне копије** (backup) снимка и чувати их на заштићеном месту које није у додору с влагом или топлотом или у опасности од притисака.

Све дискове треба обележити (име и презиме, наслов збирке) **искључиво фломастером намењеном да пише по свим површинама**. Ако немате

такав фломастер, на дискове **немојте никад лепити налепнице** јер то трајно упропашћава диск. Уместо фломастера може да уметнете обичан комадић хартије са својим именом и презименом и насловом теме у омотницу. Дискове **не додирујте прстима са стране која иде у компјутерски улаз и трудите се да их не оштетите у преносу.**

5. ТРАНСКРИПЦИЈА

Симљени материјал треба преслушати што пре после интервјуа и одмах започети транскрибовање, док је сећање на разговор још увек свеже.

Запис треба потпуно верно транскрибовати. Не мењајте ништа у тексту транскрипта, не поправљајте „грешке“, дијалекатске и неприкладне речи. Елиптичне реченице не попуњавати.

Говор истраживача и саговорника треба само први пут означити пуним именом и презименом, а даље иницијалима, а не називом истраживач, саговорник (дакле, транскрипт тече у дијалогској форми, као у драмским текстовима).

Прекиде, испуштене речи и неразумљив говор на снимку треба означити посебном напоменом са три тачке и упитником у угластим заградама и објашњењем [...? две речи неразумљиве, оштећен снимак и сл.].

Обележити све прагматичке знаке од важности за контекст, без обзира на то да ли имамо снимак или не (нпр. покрете, мимику, смех, оклевање, муцање и сл.).

6. ИНДЕКСИРАЊЕ И КАТАЛОГИЗАЦИЈА

Направити одмах **синопсис** (општи приказ садржаја) разговора и означити делове разговора према снимцима ако постоји више снимака.

Обавезно прецизно **сигнирати** (означити сигнатуром) и именовати фајлове, и у сваком фајлу забележимо имена учесника у том разговору, време и место снимања. Забележити укупну минутажу и минутажу коју желимо да прикажемо.

Каталогизирамо грађу тематски, жанровски и према казивачима, ако их је више, у посебном синопсису. Тражимо најважније паралеле усмених и прозних врста у фолклорним збиркама према индексима мотива.

Посебно се спремамо да опишемо своје утиске о интервјуу, и то што пре после интервјуа.

7. АНАЛИЗА

Анализа је специфична за сваку тему. Важи за све: прецизније расправљамо о жанровима и темама које смо издвојили у синопсису. Грађу наводимо онако како би се наводила литература, са знацима навода, фус-нотама, упутницама.

Додатно се обавештавамо о литератури (фолклорна, етнографска, географска и сл.: споменице, зборници, порекло становништва, прегледи прошлости дотичног краја). Распитујемо се да ли локални учитељи, библиотекари, музејски радници могу да препоруче завичајну литературу.

Завршни рад

Немонтиране снимке нарежите на ЦД или ДВД. **Дискове обележите фломастром или уметните хартију са својим подацима** (име и презиме, број групе и индекса). **Не лепите налепнице на дискове!** На диск нарежите и **фајл у MS Ворду** у коме су транскрипти и протокол (**фонт Times New Roman, величина фонта 12, писмо ћирилица**). Ако из неких разлога не можете да нарежете текстуални фајл на диск, учитајте га на Мудп или ми га пошаљите мејлом. Сав текстуални део ставите у **један фајл** и именујте га својим именом, бројем групе и бројем индекса у формату: **име.презиме.група.бројиндекса**.

МОГУЋИ ПРИСТУПИ: НЕКОЛИКО ПРИМЕРА

Постоје различити приступи којима се можемо руководити у осмишљавању истраживачких питања и избору стратегије, као и у анализи теренских збирки.

Поређење података из литературе и налаза на терену: „рекогносцирање“ стања. Подаци из литературе везани за усмено стварање, духовну и материјалну културу неког подручја се пореде с налазима на терену (нпр. постојање одређених традиционалних фолклорних врста и стварање нових, промене у начину извођења, промене на плану жанра, промене функције, стила итд.). Занимљив је и однос према савременим начинима репродуковања и стварања фолклора у медијима (радио, телевизија, интернет), фолклорним смотрама и манифестацијама.

Савремено стање усмене традиције: какви су по оцени саговорника узроци опадања традиционалног фолклора; каква је снага и брзина тог опадања; предвиђање супститута; шта је заменило некадашња весеља, посела, прела и забаву уз гусле и сл.; улога медија; однос према баштини; шта локална заједница ради на очувању баштине; чување и стварање / „измишљање“ традиције; пародирање; комерцијализовање традиционалног фолклора.

Однос памћења / заборављања и стварања: како се памте песме и приче, однос наслова и сижеа; одакле су научене; које успомене (нпр. историјски догађаји, обичаји, веровања, празници итд.) се памте; народна књижевност у некадашњим школским програмима. Реконструкција репертоара. Питања за размишљање: колико пута треба да се чује дело да би се запамтило; да ли се памти у целини или по деловима, које делови се најпре памте, како се надограђује заборављено и сл. Да ли се комбинују проза и стихови, и како, шта преовлађује, како саговорник објашњава ту појаву.

Анализа контекста: у којој прилици (ситуацији) и у којој доба године (евентуална веза с обредом) се пева и прича; пред каквом публиком; када и какве примедбе обично прави публика (за време певања или на крају), и шта певач одговара; проза: атмосфера, прилика, друштво, окружење; публика:

колико утиче, пред ким се пази, а пред ким слободно говори и сл. Како изгледају савремене забаве, журке, на којима је присутна импровизација (нпр. вицеви, анегдоте, урабане легенде и сл.).

Историја и истинитост: однос према старијим и новијим историјским догађајима; однос према приповедном свету: шта се поима као веродостојно / фантастично. Интерпретација традиционалног фолклора: да ли се верује у истинитост – с обзиром на предмет, жанр, ликове. Истинитост у причама из живота (меморате, приче у 1. лицу).

НЕКОЛИКО ПРИМЕРА НАСЛОВА СТУДЕНТСКИХ ФОЛКЛОРНИХ ПРОЈЕКТА

Теренске збирке

Манастир Суводол; Мареново (слава, закопано благо, пчеле, снови); манастир Златица, узиђивање људске жртве у темеље градње; Смедерево, Трнава, Врано: предања, бајања, народна медицина; Пепељевац: народне песме и друге врсте, обичаји; Сефкерин, Панчево: анкета на пијаци; Нови, Поткозарје: ојкаче / розгалице, музеј – ношња и др.; манастир Крепичевац; Шипово: предања и веровања; Витковац (Гружа): народне игре; манастири Ђунис и Мрзеница; вертеп (Стара Пазова); околина Лесковца: предања, веровања, песме и др.; Црљенац: предања, песме, веровања, хајдучија, разл. грађа; Чечава код Теслића: музеј, материјална култура; Неготин: предања, снови, народне игре и др.; манастир Заова; манастир Копорин; Битољ: обредни обичаји, школовање, ношње и др.; приче деда Новака, Црна Гора; обичаји Словака у околини Панчева; савремени гуслари и гусларска школа у Београду; манастир Сестрољин; слава у Брезовици (Трстеник); Змијска Драга: предања.

Истраживања

Јунаци стрипа; проституција; печење ракије, "Смедеревска јесен"; београдски графити; ударачки инструменти: дарабука; музички стил "готик"; Унац: фолклорна смотра; Зрењанин: ћилимарство и креативне радионице за децу с посебним потребама; Богатић: "Хајдучке вечери", фолклорна манифестација; интерпретација "Горског вијенца".

ЛИТЕРАТУРА

- S. Bo, F. Veber, Vodič kroz terensku anketu, Beograd 2005.
- S. Savić, Diskurs analiza, Novi Sad 1993.
- U. Fabijeti, R. Maligeti i V. Metera, Uvod u antropologiju, Beograd 2002.